

UMUMTA'LIM MAKTABLARINI O'QITUVCHI
KADRLAR BILAN TA'MINLASHDAGI
O'ZGARISHLAR: YUTUQ VA MUAMMOLAR
(1946-1960 YY)

*Ro'ziqulov Sherzodbek Maribjonovich, Andijon davlat pedagogika
instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi*

CHANGES IN SECONDARY SCHOOL TEACHING
STAFFING: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS
(1946-1960)

*Roziqulov Sherzodbek Maribjonovich, Andijan State Pedagogical
Institute teacher of the department of social sciences*

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОМ
СОСТАВЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ
ШКОЛЫ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ
(1946-1960 ГГ)

*Рузикулов Шерзодбек Марибжонович, Андижанский
государственный педагогический институт, преподаватель
кафедры социальных наук*



[https://orcid.org/
0009-0001-9296-125X](https://orcid.org/0009-0001-9296-125X)

e-mail:

sherzodbekruziqulov@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ikkinchi jahon urishidan keyingi yillardan to 1960-yillarga qadar O'zbekiston SSRda pedagogik ta'lim va pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida yuz bergan o'zgarishlar, oliy ta'lim va o'rta maxsus ta'lim sohasiga oid sovet hokimiyati tomonidan amalga oshirilgan islohotlar, qonun va qarorlar, ularni hayotga tadbiiq etishdagi muammolar, pedagogik ta'lim sohasida erishilgan yutuqlar hamda ta'lim tizimida vijudga kelgan muammolarni mavjud manbalar asosida yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim sohasi, oliy ta'lim, o'rta maxsus ta'lim, kasb-hunar bilim yurtlari, texnikum, pedagogika bilim yurtlari, kommunistik partiya, siyosat, kommunistik mafkura, qarorlar, qonun.

Abstract: In the article, the changes that occurred in the system of pedagogical education and pedagogical staff training in the Uzbek SSR in the years after the Second World War, the reforms implemented by the Soviet authorities in the field of higher education and secondary special education, laws and decisions, problems in their implementation, achievements in the field of pedagogical education efforts were made to highlight the achievements and problems in the education system based on available sources.

Keywords: field of education, higher education, special secondary education, vocational schools, technical schools, pedagogical schools, communist party, politics, communist ideology, decisions, law.

Аннотация: В статье рассматриваются изменения, произошедшие в системе педагогического образования и подготовки педагогических кадров в Узбекской ССР в годы после Второй мировой войны, реформы, проводимые советской властью в области высшего и среднего специального образования, законы и постановления, проблемы в их реализации, достижения в области педагогического образования были предприняты усилия по освещению достижений и проблем в системе образования на основе доступных источников.

Ключевые слова: образования, высшее образование, среднее специальное образование, профессиональные училища, техникумы, педагогические училища, коммунистическая партия, политика, коммунистическая идеология, решения, закон.

KIRISH. Tarixdan ma'lumki, ta'lim jarayonining asosiy tayanchi hisoblangan pedagog kadrlarga talab hamisha yuqori bo'lgan. Mamlakatimizda sovet hokimiyati hukmronligi yillarida ham jamiyatning rivojlanishida pedagog kadrlarning juda katta hissasi bor. Ya'ni, bu davr O'zbekiston tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Bu davr o'zining murakkabligi va ziddiyatliligi bilan ajralib turadi. Urushdan keyingi xalq xo'jaligini qayta tiklash yillarida ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda jamiyatning barcha sohaslarida mutaxassislar yetishmas edi. Bu ta'lim tizimida ham mavjud edi va bu muammo ayrim islohotlar orqali hal etildi. Xususan, xalq ta'limi sohasidagi kadrlar yetishmasligi muammosini o'quv yurtlari sonini ko'paytirish va qabul kvotalari hajmini oshirish orqali yechishga harakat qilingan. Shuningdek, ta'lim olishning boshqa shakllari ham yo'lga qo'yildi. Maktablarda yetti yillik majburiy ta'lim joriy etilishi natijasida pedagog kadrlar soni yanada ko'paytirildi va ularga qator imtiyozlar berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

O'zbekistonda ta'lim tizimi va uning Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillardagi ahvoriga doir bugunga qadar ko'plab monografiya, risola, maqola, hujjatlar to'plami va xotira kitoblari chop etilgan. Mavzuga oid sovet davrida yaratilgan ilmiy-tadqiqotlar ko'proq kommunistik mafkura izmida yaratilgan bo'lib, ularda sovet davri ta'lim tizimining afzalliklari, kommunistik partiya tomonidan ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar, ularning natijalari, pedagog kadrlarni tayyorlash sohasidagi o'zgarishlarga ijobiy jihatdan baho berish bilan birgalikda xotin-qizlar ta'limiga ham to'xtalib o'tilgan. Jumladan, I.K.Qodirov, Sh.N.Ulmasov, S.Sodiqov, X.Zufarov, N.Raxmonov kabi tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqotlarida[1.] O'zbekiston SSRda sovet hokimiyati yillarida ta'lim tizimida ro'y bergan o'zgarishlar tarixini kommunistik mafkura andozasida atroflicha bayon etishga harakat qilganlar.

Shuningdek, mavzuga oid mustaqillik yillarida O'zbekistonda urushdan keyingi yillarda ta'lim tizimida ro'y bergan o'zgarishlar, ta'lim tizimiga malakali kadrlarni tayyorlash sohasida erishilgan yutuq hamda muammolar, umumta'lim maktablarida o'qituvchilar sonining ortib borishi, ta'lim maskanlarining sonini ko'payishi, ta'lim

sohasiga oid hukumat chiqargan qarorlari va ularni hayotga tadbiiq etishdagi muammolarga oid qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi[2.].

MUHOKAMA. O'zbekiston maktablarida o'qituvchi xodimlarning yetishmovchiligi masalasi urushdan keyingi yillardagi eng jiddiy muammolardan biri edi. Chunki malakali o'qituvchilar asosan urushga yuborilgan, ularning ko'pchiligi halok bo'lgandi. Xususan, 1947-yilda respublika bo'yicha 4 ming o'qituvchi yetishmas edi. Tuman xalq maorifi bo'limlari mudirlari, maktab direktorlari va ta'lim bo'yicha direktor muovnlarning 60 foizdan ko'prog'i tegishli ma'lumotga ega emasdi. 1950-yilda O'zbekistondagi 7125 ta maktab o'qituvchilariga muhtojlik sezardi [3.223].

Bu davrda pedagogik kadrlarni tayyorlash ularni sifatini oshirish maqsadida amalga oshirilgan islohotlardan biri bo'lgan 1947-yil avgustda respublika hukumati tomonidan qabul qilingan "Pedagogika o'quv yurtlari ishlarini yaxshilash tadbirlari to'g'risida" qarori [4.10] va uning ijrosi yuzasidan belgilangan vazifalar tizimida ayrim o'zgarishlar amalga oshirishga qaratildi. 1946-1947 o'quv yilining birinchi yarmida respublikada o'rta maxsus ta'lim tizimini tashkil etishda ham kadrlar masalasida ayrim muammolar mavjud edi. Bu davrda pedagogika bilim yurtlari 21 tani tashkil qilgan. Talabalar kontingenti 1946-1947 o'quv yilining sentyabr holatiga ko'ra 5183 kishi, shundan 2588 nafari ayollar, shu jumladan, mahalliy millat vakillari 3028 nafarni tashkil etgan. O'qituvchilar tarkibiga ko'ra pedagogika bilim yurtlari 385 nafar o'qituvchi ta'minlangan. Ulardan oliy ma'lumotli 262 nafar, to'liq bo'lmagan oliy ma'lumotli 91 nafar, o'rta ma'lumotli 31 nafarni tashkil etgan. Shuningdek, ularning 122 nafari pedagogika bilim yurtlarida ayrim ta'lim yo'nalishlarida dars berish huquqiga ega bo'lmagan o'qituvchilar ham mutaxassis yo'qligidan ayniqsa, o'zbek tili va adabiyoti, pedagogika-psixologiya, musiqa fanlari bo'yicha yetishmasligi tufayli ishlashga to'g'ri kelgan. Bu jarayonda albatta tajriba muhim hisoblanib, bu o'qituvchilardan 10 yillik tajribaga ega bo'lgani 219 nafarni, 5 yildan 10 yilgacha bo'lgani 99 nafarni, 5 yilgacha bo'lgani 61 nafarni tashkil etgan [5.5].

1945-1946 o'quv yilida O'zbekiston SSR Maorif ministrligi tizimida 2 ta universitet, 5 ta kunduzgi va 3 ta kechki ta'lim beradigan pedagogika institutlari faoliyat olib bordi [6.54]. Bu oliy ta'lim muassasalarni keyingi davrlarda umumta'lim maktablarga o'qituvchi kadrlar tayyorlab berishda xizmati katta bo'ldi.

O'zbekistonda XX asrning 50-yillarida maktablarga pedagog o'qituvchi kadrlarni tayyorlash ishlari maktablarda o'quvchilar va sinflar sonining ortib borishidan orqada qolgan edi. Bu esa o'z navbatida maktablarda o'qituvchilar yetishmasligini keltirib chiqargan. 1951-yil 1-yanvar holatiga ko'ra respublikada 4952 ta maktab faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 1951-1952 o'quv yilining oxiriga kelib respublika bo'yicha maktablar soni 5200 taga yetgan. Yetti yillik o'rta maktablarning o'zi 274 taga ko'paygan. Qishloq joylarda yetti yillik to'liqsiz o'rta maktablar hamda ulardagi o'quvchilar soning shiddat bilan o'sib borishi 1951-1952 o'quv yilining o'zida O'zbekiston SSR maorif ministrligiga qarashli maktablarda 18 ming pedagogik ma'lumotga ega bo'lmagan o'qituvchilarni ishda ushlab turishga majbur etgandi [7.7,8].

1951-1952 o'quv yilining boshida O'zbekiston SSR maktablarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning umumiy soni va milliy tarkibi direktorlar hamda o'rinbosarlar bilan qo'shib hisoblaganda quyidagicha ko'rinishda bo'lgan: jami o'qituvchilar 47 421 nafar (ayollar 18 712 nafar) bo'lib, ulardan oliy ma'lumotlilar 5543 nafar (ayollar 2419 nafar), xorijiy til o'qituvchilari 11146 nafar (ayollar 3542 nafar)ni tashkil qilgan. Milliy tarkibiga ko'ra o'zbeklar 22 210 nafar (ayollar 6119 nafar) bo'lib, ularning 1559 nafari (ayollar 328 nafar) oliy ma'lumotli, xorijiy til o'qituvchilari 4390 nafar (ayollar 1033 nafar) ni tashkil etgan. Bu ma'lumotdan ko'rinib turibdiki, o'qituvchilar orasida oliy ma'lumotli o'qituvchilar, butun o'qituvchilar kontingentiga solishtirganda nihoyatda ozchilikni tashkil qilgan. Milliy tarkibga ko'ra birinchi o'rinda o'zbeklar bo'lsa, ikkinchi o'rinda rus millatiga mansub o'qituvchilar turgan. Ularning ichida oliy ma'lumotli o'qituvchilar soni o'zbek millatga mansub 22 210 nafar o'qituvchining bor yo'g'i 1559 nafari oliy ma'lumotli bo'lgani holda rus millatga mansub 9136 nafar o'qituvchidan 2196 nafari oliy ma'lumotli bo'lgan [8.1-11]. Ko'rinib

turibdiki yerli xalq vakillari orasida oliy ma'lumotli o'qituvchilar soni nisbatan kam bo'lgan.

1951-yil holatiga ko'ra O'zbekistonda 6 ta pedagogika institutlari, 11 ta o'qituvchilar institutlari va 21 ta pedagogik uchilishlari malakali pedagog kadrlarni tayyorlash bilan mashg'ul bo'lgan. O'qituvchilarni qayta tayyorlash va kasb malakasini oshirish bilan 2 ta institut shug'ullangan. Respublikadagi 2 ta kechki pedagogika institutlarida, 5 ta pedagogika institutlarida, 9 ta o'qituvchilar institutlari va 16 ta pedagogika institutlarida sirtqi bo'limlar faoliyat ko'rsatgan.

1952-yil holatiga ko'ra respublika oliy o'quv yurtlarining kunduzgi bo'limlarida 10 043 nafar talaba, pedagogika uchilishlarining kunduzgi bo'limlarida 9257 talaba tahsil olgan. Pedagogika o'quv dargohlarining sirtqi bo'limlarida 13 739 talaba tahsil olgan. Pedagogika oliy o'quv yurtlarida atiga 107 nafar ilmiy darajali pedagog kadrlar faoliyat olib borgan. Respublika bo'yicha mavjud pedagogika uchilishlarida 505 o'qituvchi asosiy shtatda ishlagan [9.8]. Ko'rinib turibdiki, oliy va o'rta ta'lim maskanlarda ham dars beruvchi professor o'qituvchilar yetishmas, ularning juda kam sonlisigina ilmiy daraja va unvonlarga ega edi xolos.

O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1948-yil 14-yanvarda qabul qilgan "O'rta maktablarda chet tili o'qitishni yaxshilash" haqidagi qarori asosida nemis, ingliz, fransuz tillaridan dars soatlari ko'paytirildi. Ammo chet tillarni o'rgatishga bo'lgan e'tiborning ortib borishi mutaxassis o'qituvchilar yetishmasligi muammosini keltirib chiqardi. Ayni masalani yechish maqsadida 1948-yili Toshkent davlat chet tillari instituti, 1963-yili Toshkent shahrida Rus tili va adabiyoti instituti, 1964-yili Andijon shahrida Chet tillari instituti ochildi. Chet tiliga ixtisoslashgan oliy o'quv yurtlarida fakultetlar va ixtisosliklar soni ham oshib bordi. Lekin shunga qaramay, respublikada ingliz, tojik, rus tilidan dars beradigan o'qituvchilar yetishmas edi.

Sovet hukumati davrida ham "ruslashtirish" siyosati davom etdi. Xususan, o'lkada milliy madaniyatni yo'q qilishga maqsadida rus tilini keng yoyish uchun harakat qilindi. Ayni paytda rus tilining rasmiy til sifatida maqomga egaligi rus tili o'qituvchilariga bo'lgan ehtiyojni sun'iy ravishda oshirar edi. Maktablarda rus tili fani o'qituvchilari alohida nazoratda bo'ldi. Rus tilida dars beruvchi

o'qituvchilar yetishmasligi muammosini bartaraf etish niqobi ostida Rossiya va Ukrainadan o'qituvchilar yo'llanma asosida ishga jo'natilar edi. Ular respublika aholisi milliy madaniyatiga ham ta'sir ko'rsatar edi. Natijada, O'zbekistonda baynalmilal oilalar soni ham ko'payib bordi.

Oliygozlarda rus tili fakultetlari soni ko'payib, mutaxassis o'qituvchilar mahalliy xalq vakillaridan respublikaning o'zida tayyorlana boshlandi. 1960-yillardan keyin chetdan keladigan o'qituvchilarga bo'lgan talab kamaya boradi. Xususan, arxiv manbalarida Andijon oblasti xalq ta'limiga 1956-1961-yillar davomida Ukraina va RSFSRdan kelayotgan o'qituvchilar soni 166 nafardan 2 nafargacha kamaygani keltirilgan[10.37].

NATIJA. Urushdan keyingi yillarda pedagogika ta'lim muassasalarining ish sifatini har tomonlama yaxshilashga qaratilgan amaliy ishlar ham o'z natijasini berdi. Jumladan, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida va o'rta maxsus pedagogika bilim yurtlarida faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchilar jamoasida ijtimoiy va ma'naviy muhitda hamda talabalarining o'quv va maktabdan tashqari jarayonida olib borilayotgan g'oyaviy-siyosiy tarbiyasida sezilarli darajada o'zgarishlar kuzatildi. Barcha pedagogika institutlari va o'rta maxsus bilim yurtlarida partiya tashkilotlari tomonidan jamiyatda ro'y berayotgan voqea-hodisalar to'g'risida tizimli ravishda joylarda keng targ'ibot ishlari olib borildi. Shuningdek, doimiy ravishda sovet adabiyoti va san'ati asarlari bo'yicha bahslar tashkil etildi. Talabalar tomonidan ijtimoiy-siyosiy mavzularda insholar yozish institutlarda keng tarqalgan amaliyotga aylandi. Shu o'rinda aytish kerakki, bu tadbirlarning barchasi talabalar-yoshlarda marksistik-lenincha dunyoqarashni shakllantirishga bag'ishlangan bo'lib, sovet hukumatining asosiy maqsad haqiqiy "Sovet o'qituvchilari"ni tayyorlashga qaratilgan edi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, urushdan keyingi yillarda O'zbekiston SSR da pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida turli o'quv yurtlarida minglab pedagoglar tayyorlandi va ta'lim tizimida o'z faoliyatlarini olib bordi. Bu sohada bir qator ijobiy o'zgarishlarga erishilgan bo'lsada, pedagog kadrlar tayyorlovchi ta'lim muassasalarda tarbiyalangan o'qituvchilar sovet hukumati ilgari surgan mafkura va g'oyalarini o'quvchi — yoshlar ongiga singdirish,

sekin-astalik bilan milliylikni izdan chiqarish kabi g'oyalar asosida o'qitildi. Biroq, shunday bo'lishiga qaramay, o'z kasbining fidoyilari bo'lgan ko'plab pedagog kadrlar milliy an'analarga sodiq qolib, ularni saqlab qolishga va kelajak avlodga yetkazishga o'z hissasini qo'shdilar.

Ko'rilgan davrda ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari sonini ko'payishi va ularda kechki va sirtqi ta'lim shakllarni tashkil etilishi, yoshlarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlari kuchayib borishi natijasida ko'plab umumta'lim maktablarida o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyoj qondirildi. O'qituvchilar soni ko'payib, ularning orasida ayollar salmog'i ham ortib borishi esa bu davr islohotlarining samarali natijasi bo'ldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кадиров И.К. Народное образование в Узбекской ССР за 30 лет. – Ташкент: Учпедгиз, 1954. – 126 с.; Унинг ўзи. Ўзбекистон халқ маорифининг 40 йил ичида эришган ютуқлари. – Тошкент, 1957; Унинг ўзи. Успехи народного образования в Узбекской ССР. – Ташкент: Госиздат, 1957. – 129 с.; Унинг ўзи. Ўзбекистон ССРда халқ маорифи. – Тошкент: Ўздавнашр, 1961. – 63 б.; Унинг ўзи. Народное образование Советского Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 1964. – 81 с.; Унинг ўзи. Развитие школ УзССР послевоенный период. – Ташкент: Укитувчи, 1965. – 216 с.; Унинг ўзи. Очерки развития общеобразовательной школы в Советского Узбекистана. – Ташкент: Укитувчи, 1974. – 212 с.; Улмасбаев Ш.Н. Промышленное развитие советского Узбекистана. – Ташкент, 1958 Садыков С. Очерки развития высшего образования в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1969. – 229 с.; Рахманов Н. Развитие педагогического образования в Узбекистане. – Ташкент: Узбекистан, 1976. – 176 б.
2. Хаджиева М.Д. Социальное развитие села Узбекистана в конце 70-х и начале 80-х годов: опыт и проблемы. Дисс. на соиск. ...канд. ист. наук. – Ташкент, 1992. – 200 с Эргашев К. Развитие общеобразовательной школы в Узбекистане 70-е-90-е гг.: проблемы и тенденции. –Ташкент, 1996.
3. O'zbekiston tarixi (1917-1991-yillar). Ikkinchi kitob 1939-1991-yillar. –Toshkent: O'zbekiston, 2019.
4. O'z MA, R-94-fond, 5-ro'uxat, 4823 – ish.
5. O'z MA, R-94-fond, 5-ro'uxat, 4996 — ish.
6. Рахманов Н. Развитие народного образования в Узбекистане. – Ташкент: Узбекистан, 1976.
7. O'z MA, R-94-fond, 5-ro'uxat, 5674-ish.
8. O'z MA, R-94-fond, 5-ro'uxat, 5422-ish.
9. O'z MA, R-94-fond, 5-ro'uxat, 5674-ish.
10. Andijon VDA, 505- fond, 1- ro'uxat, 188-ish.